הרב יהודה זולדן, באר יהודה – ראש השנה, עמ' 472-491

שיעור כח

לא פטר רבן גמליאל אלא עם שבשדות

(ראש השנה לד ע"ב – לה ע"א)

הקדמה
א. חכמים ורבן גמליאל – שליח ציבור או כל יחיד
ב. מודים חכמים לרבן גמליאל – בראש השנה וביום הכיפורים
ג. רבן גמליאל – שליח ציבור מוציא ידי חובה "עם שבשדות"
ד. תפילתו של שליח הציבור בברכות מלכויות זכרונות ושופרות
סיכום

הקדמה

במשנה (לג ע"ב) חלקו חכמים ורבן גמליאל אם שליח ציבור מוציא את הרבים ידי חובתם בתפילתו. בתוספתא (ב, יד) חכמים ורבן גמליאל הסבירו את עמדותיהם. נראה שמחלוקת זו היא בנוגע לכל התפילות, אך בגמרא (לד ע"ב – לה ע"א) אמרו אמוראים שחכמים הודו לרבן גמליאל בנוגע לברכות המיוחדות של ראש השנה – מלכויות זיכרונות ושופרות, ושל יום הכיפורים. ראשונים רבים פירשו שהכוונה היא ליום הכיפורים של יובל שגם בו היו אומרים את הברכות הללו. בתלמודים יש אמירות שונות באילו תנאים ומצבים התכוון רבן גמליאל בדבריו ששליח ציבור מוציא את הרבים ידי חובתם.

נעיין בסוגייתנו בבבלי ובסוגיה המקבילה בירושלמי ובפירושיהם של ראשונים ובפסיקת ההלכה, ובעיקר נעיין בדברי רבין שנזכר בסוגייתנו שאמר בשם רבי יעקב בר אידי בשם רבי שמעון חסידא: "לא פטר רבן גמליאל אלא עם שבשדות. מאי טעמא? משום דאניסי במלאכה, אבל בעיר – לא".

א. חכמים ורבן גמליאל – שליח ציבור או כל יחיד

במשנה (לג ע"ב) נאמר:

> כשם ששליח צבור חייב – כך כל יחיד ויחיד חייב.
> רבן גמליאל אומר: שליח צבור מוציא את הרבים ידי חובתן.

לפי חכמים כל אדם חייב להתפלל בעצמו, והוא איננו יוצא ידי חובה בתפילתו של שליח הציבור. לפי רבן גמליאל שליח ציבור מוציא את כולם ידי חובה. בתוספתא (ב, יד [ע"פ הגהות הגר"א]) נזכרה המחלוקת בין חכמים לבין רבן גמליאל באופן אחר:

> רבן גמליאל אומר: שליח צבור מוציא את הרבים ידי חובתן.
> וחכמים אומרים: כל אחד ואחד מוציא את עצמו.
> אמרו לו: אם כן למה מתפללין כל אחד ואחד לעצמו?
> אמר להם: מפני ששליח צבור מתקין את עצמו.
> אמר להם: אם כן למה מורידין אותו לפני התיבה?
> אמרו לו: להוציא את מי שאינו יודע.
> אמר להם: כשם שהוא מוציא את מי שאינו יודע, כך הוא מוציא את מי שיודע.

אין הבדל בהצגת דברי רבן גמליאל במשנה ובתוספתא, אך יש הבדל בהצגת דברי חכמים. במשנה נאמר ששליח ציבור אינו מוציא את הרבים ידי חובתם, והמסקנה הנלמדת מזה היא שכל אחד מוציא את עצמו. בתוספתא אין התייחסות לפעולת שליח הציבור, אלא רק לכך שכל אדם מוציא את עצמו בתפילה. דברי התוספתא ובה השיח בין רבן גמליאל לבין חכמים, נזכרו גם בגמרא (לד ע"ב) בניסוח שונה מעט:

> אמרו לו לרבן גמליאל: לדבריך, למה צבור מתפללין?
> אמר להם: כדי להסדיר שליח צבור תפלתו.
> אמר להם רבן גמליאל: לדבריכם, למה שליח צבור יורד לפני התיבה?
> אמרו לו: כדי להוציא את שאינו בקי.
> אמר להם: כשם שמוציא את שאינו בקי, כך מוציא את הבקי.

רבן גמליאל וחכמים חלקו במטרה של תפילת הלחש של הציבור ושל חזרת שליח הציבור. לפי רבן גמליאל מטרת תפילת לחש היא כדי ששליח הציבור יתקין עצמו, וחזרת שליח הציבור מטרתה להוציא את הרבים ידי חובה. לפי חכמים בתפילת לחש חייב כל אדם, וחזרת שליח הציבור מטרתה להוציא ידי חובה את מי שאינו יודע להתפלל. מחלוקת רבן גמליאל וחכמים, כפי שהיא מוצגת במשנה ובתוספתא, נוגעת לכל התפילות שיש בהן תפילת לחש וחזרת הש"ץ.[1]

ב. מודים חכמים לרבן גמליאל – בראש השנה וביום הכיפורים

בירושלמי (ראש השנה ד, י; ברכות ד, ו) נאמר:

> רבן גמליאל אומר: שליח הציבור מוציא את הרבים ידי חובתן.
> רבי חונה רבה דציפורין בשם רבי יוחנן: הלכה כרבן גמליאל באילין תקיעתה.
> רבי זעירה ורב חסדא הוון יתיבין תמן בתקיעתא. מן דצלון את צלותא, קמי רב חסדא בעי מצלייה.
> אמר ליה רבי זעירא: לא כבר צלינן?
> אמר ליה: מצלינא וחזר ומצלי, דנחתון מערביים ואמרין תמן בשם רבי יוחנן: הלכה כרבן גמליאל באילין תקיעתה, ואנא דלא כוונית. אילו כוונית נפק ידי חובתו.
> אמר רבי זעירא: ויאית כל תנייא תני לה בשם רבן גמליאל, ורבי הושעיה תני לה בשם חכמים.
> רבי אדא דקיסרין בשם רבי יוחנן: והוא שיהא שם מראש התפלה. אמר רבי תנחום ברבי ירמיה מתניתא אמרה כן "סדר ברכות אומר אבות וגבורות וקדושת השם".

לפי דברי רב הונא הגדול מהעיר ציפורי, רבי יוחנן אמר שההלכה כרבן גמליאל אך רק בנוגע ל"אילין תקיעתא". "תקיעתא" הן הברכות של התקיעות בראש השנה – מלכויות זכרונות ושופרות.[2] בירושלמי מסופר שרב זעירא ורב חסדא היו בראש השנה "תמן" – שם בבבל, ורב חסדא התפלל בלחש. כששליח הציבור התפלל, קם רב חסדא להתפלל אתו. רב זעירא שאל אותו מדוע הוא מתפלל שוב, ורב חסדא השיב שבתפילת הלחש הוא לא התכוון לצאת ידי חובת הברכות של ראש השנה, ושהוא סמך על תפילת שליח הציבור שיאמר

---

1 הרב מנחם מנדל שניאורסון, הרבי מלובביץ' (אוצר ליקוטי שיחות – לשיטתייהו, עמ' 59-67), הסביר שמחלוקת חכמים ורבן גמליאל היא עקרונית וחוזרת על עצמה במחלוקות נוספות. המחלוקת היא מה עדיף – איכות או כמות. בהקשר זה מחלוקתם היא שלפי חכמים כשכל אחד מתפלל לעצמו יש מעלה, וכשכל התפילות מתאגדות יחד יש מעלה כמותית. לפי רבן גמליאל תפילתו של שליח הציבור המרוכזת והמאוחדת איכותית וטובה יותר מתפילה של כולם כאחד.

2 בירושלמי (ראש השנה א, ג; עבודה זרה א, ב) וכן במדרש (ויקרא רבה, פרשת אמור, פרשה כט) מופיע פעם נוספת הביטוי "תקיעתא" בהקשר של הברכות הייחודיות של ראש השנה: "דתני בתקיעתא דרב, זה היום תחילת מעשיך זכרון ליום ראשון...", וכן גם בבבלי (כז ע"א, כח ע"א) נאמר: "פסוקי תקיעתא".

תשע ברכות. הוא גם סיפר שבאו תלמידי חכמים מארץ ישראל ומסרו בשמו של רבי יוחנן שההלכה כרבן גמליאל "באילין תקיעתא". רבי זעירא גם אמר שטוב ונכון עשו אלו שאמרו שהלכה כרבן גמליאל, ורבי הושעיה אמר שהלכה זו ששליח ציבור מוציא את הרבים ידי חובתם היא בשמם של חכמים. עוד אמר רבי אדא מקיסריה בשמו של רבי יוחנן שהלכה כרבן גמליאל, וכל זה בתנאי שהשומע יהיה נוכח בתפילה מתחילתה.[3]

בגמרא (לד ע"ב – לה ע"א) הובאו דבריהם של אמוראים שדנו אם חכמים הודו לרבן גמליאל. רבי אבא פירש:

> מודים חכמים לרבן גמליאל בברכות של ראש השנה ושל יום הכפורים, והלכה מכלל דפליגי – בברכות דכל השנה.

רק בברכות שאומרים בראש השנה – מלכויות זכרונות ושופרות, וכן ביום הכיפורים, מודים חכמים שהלכה כרבן גמליאל, אך הם חלקו עליו בנוגע לברכות של כל השנה. בהקשר זה ציינה הגמרא את דברי רב חנא מציפורי שנזכרו גם בירושלמי:

> והאמר רבי חנה ציפוראה אמר רבי יוחנן: הלכה כרבן גמליאל בברכות של ראש השנה ושל יום הכפורים.

הגמרא דנה בשאלה מי הם החכמים שהודו לרבן גמליאל ומי הם שחלקו, ועל כך אמר רב נחמן בר יצחק שרבי מאיר הוא שהודה לרבן גמליאל, כאמור בברייתא:

> דתניא: ברכות של ראש השנה ושל יום הכפורים – שליח ציבור מוציא הרבים ידי חובתן, דברי רבי מאיר. וחכמים אומרים: כשם ששליח צבור חייב – כך כל יחיד ויחיד חייב.

בגמרא (שם) נאמר שהסיבה לכך שרבי מאיר הודה שהלכה כרבן גמליאל בראש השנה וביום הכיפורים היא "דאוושי ברכות". כך נאמר בתוספתא (ברכות א, ח [ירושלמי ברכות א, ה]): "אלו ברכות שמאריכין בהן. ברכת תענית, וברכות של ראש השנה וברכות יום הכיפורים". יש תשע ברכות והן ארוכות ואנשים אינם בקיאים בברכות הללו, ולכן תיקנו שאפילו הבקיאים יכולים לצאת ידי חובה בחזרת הש"ץ.

מהאמור בסוגיה עד כאן, התנא – רבי מאיר, ושני אמוראים ארץ־ישראלים – רבי אבא ורב חונא בשם רבי יוחנן, פירשו שהלכה כרבן גמליאל בראש השנה וביום הכיפורים. ראשונים רבים פירשו שכוונתם היא ליום הכיפורים של יובל,[4] מפני שגם ביום הכיפורים של יובל אומרים מלכויות זכרונות ושופרות, כאמור במשנה (כו ע"ב): "שוה היובל לראש השנה לתקיעה ולברכות". רש"י (שם ד"ה ולברכות) כתב: "דבעי למימר תשע ברכות ביום הכפורים של יובל".[5]

---

3 כך פירשו את הירושלמי: רמב"ן (מלחמות ה', יב ע"ב בדפי הרי"ף; דרשה לראש השנה, עמ' רמח-רמט); רבנו ניסים (ר"ן, יב ע"א בדפי הרי"ף; לה ע"א). הרב יוסף קארו (בית יוסף, טור אורח חיים סי' תקצא) ציין לדברי הר"ן הללו, אך כתב שלהבנתו הטור לא סבר כך, ולפי הטור כוונת הירושלמי היא ששליח ציבור מוציא ידי חובה כל תפילת מוסף ולא רק את שלוש הברכות – מלכויות זכרונות ושופרות. לדברי הרב יוסף קארו זו גם דעתו של הרמב"ם (הל' תפילה ח, י) [נעיין בדבריו לקמן]. לדברי הרב נתנאל וויל (קרבן נתנאל, רא"ש, ראש השנה ד, יד אות ז) כך פירשו גם הרי"ף והרא"ש את הירושלמי.

4 כך פירשו: רמב"ם (הל' תפילה ח, י); רשב"א (לה ע"א); ריטב"א (שם; הל' ברכות פרק ה, אות א); ר"ן (שם; יב ע"א בדפי הרי"ף); הרב מנחם המאירי (בית הבחירה, לד ע"ב); רבינו ירוחם (נתיב ו, חלק א); הרב אהרון הכהן מנרבונה (אורחות חיים הל' תפילה אות עט; סדר תפילת מוסף של ראש השנה אות ט; ספר כלבו סי' יא).

5 במשנה (תענית טו ע"א) נאמר שלפי חכמים בתענית ציבור אומרים זכרונות ושופרות אך אין אומרים מלכויות. רבי יהודה חלק ולפיו אין לומר בתענית זכרונות ושופרות אלא פסוקים אחרים. בגמרא (שם טז ע"ב – יז ע"א) נאמר: "אמר רב אדא דמן יפו: מאי טעמא דרבי יהודה? לפי שאין אומרים זכרונות ושופרות אלא בראש השנה, וביובלות, ובשעת מלחמה". רש"י (ד"ה אלא) ציין שבראש השנה אומרים גם מלכויות, וכן גם ביובל. בנוגע למלחמה

אמנם בגמרא עצמה בסוגייתנו בבבלי לא נאמר שהכוונה היא ליום הכיפורים של יובל, וגם רש"י לא כתב זאת בשום מקום בסוגייתנו. ניתן היה להסביר שהכוונה לתפילת יום הכיפורים שבכל שנה, שגם היא ארוכה "ואין הכל בקיאים בהן" (רש"י ד"ה אלא משום), וכדברי ספר הפרדס מבית מדרשו של רש"י (הלכות ראש השנה [מהד' בודאפעשט תרפ"ד], עמ' רכז) בהסבר התוספתא שנזכרה לעיל:

> אלו ברכות שמאריכין בהן ברכות של ראש השנה ושל יום הכיפורים וברכות של תענית ציבור. ובראש של ראש השנה מאריכין בהן בתקיעות דבי רב, דהיינו עלינו לשבח דנפישי בגוה פסוקי דמלכיות זכרונות ושופרות, ומאריכין בברכות דיום הכיפורים בוידוי ובאתה בחרתנו ובתחנונים ובכל מילי דתחנונים, ובשאר דברים אחרים האמורים בשלהי יומא [פ"ז ע"ב].

בהמשך הגמרא נזכרו דברי רבי אלעזר: "לעולם יסדיר אדם תפלתו ואחר כך יתפלל". רבי אבא הסביר ש"מסתברא מילתיה דרבי אלעזר בברכות של ראש השנה ושל יום הכפורים ושל פרקים". כוונתו היא לראש השנה, יום הכיפורים ושלושת הרגלים. זהו אותו רבי אבא שפירש ואמר שחכמים מודים לרבן גמליאל בברכות של ראש השנה ויום הכיפורים, וייתכן שכוונתו שם היא לתפילת מוסף של יום הכיפורים שבכל שנה. יש לציין שבירושלמי לא נזכר כלל שדברי רבן גמליאל מתייחסים גם ליום הכיפורים של כל השנה או של יובל, ועל פי האמור שם הכוונה אך ורק לראש השנה.

ייתכן שראשונים רבים פירשו שהכוונה דווקא ליום הכיפורים של יובל בשל ההתאמה בדברי רב חונא מציפורי בשמו של רבי יוחנן בין הירושלמי לבין הבבלי. בירושלמי הלכה כרבן גמליאל ב"אילין תקיעתא", ובבבלי הלכה כרבן גמליאל "בברכות של ראש השנה ושל יום הכפורים", ומאחר שאת ברכות "התקיעתא" אומרים רק בראש השנה וביום הכיפורים של יובל, ממילא זו כוונת רבי מאיר, וכן רבי אבא ורב חונא, בסוגייתנו.

ג. רבן גמליאל – שליח ציבור מוציא ידי חובה "עם שבשדות"

בהמשך סוגייתנו נאמר בשמם של אמוראים מה כוונת רבן גמליאל שאמר ששליח ציבור מוציא את הרבים ידי חובתם. בתחילה נאמר:

> אמר רב אחא בר עוירא, אמר רבי שמעון חסידא: פוטר היה רבן גמליאל אפילו עם שבשדות.

הגמרא שאלה על כך שמסתבר יותר לפטור את העם שבשדות שאינם יכולים לבוא, מאשר לפטור את האנשים שיכולים לבוא ולשמוע את התפילה. דוגמה לדבר היא מהלכה בהלכות ברכת כוהנים: "דתני אבא בריה דרב בנימין בר חייא: עם שאחורי כהנים – אינן בכלל ברכה". כוונתו לומר שהעם שבשדות מתברכים על ידי הכוהנים, אך אלו שנמצאים בבית הכנסת מאחורי הכוהנים אינם מתברכים מפני שהם יכולים לבוא ולעמוד לפני הכוהנים. המשיכה הגמרא:

> אלא: כי אתא רבין אמר רבי יעקב בר אידי אמר רבי שמעון חסידא: לא פטר רבן גמליאל אלא עם שבשדות, מאי טעמא? משום דאניסי במלאכה, אבל בעיר – לא.

רבין בא מארץ ישראל לבבל ואמר בשם רב יעקב בר אידי שאמר בשם רבי שמעון חסידא, שמה שאמר רבן גמליאל ששליח הציבור מוציא ידי חובה גם את מי שאינו שומע את החזרה, הכוונה היא ל"עם שבשדות". הסיבה היא שהם אנוסים במלאכתם שבשדה ואינם יכולים לבוא לבית הכנסת. אבל אם אדם נמצא בעיר ולא בא לבית הכנסת – אין שליח הציבור מוציא אותו ידי חובתו.

כתב רש"י (ד"ה ובשעת מלחמה): "ולא ידעינן מנא איתפריש דאומר ברכות ופסוקי מלכיות זכרונות ושופרות בשעת מלחמה".

רבין אמר את הדברים בשם רבי יעקב בר אידי בשם רבי שמעון חסידא, אך לא נאמר שהוא אמר זאת בשמו של רבי יוחנן, וכפי שרב חונא מציפורי אמר דבריו בשם רבי יוחנן. רבין למד אצל רבי יוחנן ומסר שמועות רבות בשמו (ברכות לז ע"ב; שבת ה ע"א, נד ע"א; עירובין ט ע"ב; ראש השנה טו ע"ב, ועוד), וגם רבי יעקב בר אידי היה תלמיד של רבי יוחנן ומסר שמועות בשמו (שבת קנ ע"א; עירובין מו ע"ב; כתובות ה ע"א, ז ע"א). רבי יוחנן כינה אותו: "בר אידי חברינו" (יבמות צו ע"ב). אשר על כן נראה שגם הלכה זו – מקורה בדברי רבי יוחנן, על אף שאין זה כתוב במפורש בגמרא.

ניתן לפרש שדברי רבין בשם רב יעקב בר אידי בשם רב שמעון חסידא שמקורם כאמור בדברי רבי יוחנן, משלימים את דברי רבי חונא מציפורי בשמו של רבי יוחנן, ואז דברי רבן גמליאל במשנתנו יצטמצמו לברכות ראש השנה ויום הכיפורים של יובל לעם שבשדות בלבד. כמו כן, בירושלמי מסופר על שמועה שאמרו תלמידים שבאו לבבל בשמו של רבי יוחנן בנוגע לפסיקת הלכה כרבן גמליאל, וגם בבבלי מסופר שרבין בא לבבל ואמר בשמו של רב יעקב בר אידי בשם רב שמעון חסידא בנוגע לפסיקת ההלכה כרבן גמליאל. אמנם הלכה זו בנוגע לעם שבשדות לא נזכרה בירושלמי.[6]

"עם שבשדות" – במי מדובר, ובאילו תפילות וברכות שליח הציבור מוציא אותם ידי חובה ובאילו מקרים? הגמרא בסוגייתנו ציינה מצב דומה של אנשים שנמצאים בשדות, שמתברכים בברכת כוהנים על אף שהם אינם נמצאים בבית הכנסת, כאמור בגמרא (סוטה לח ע"ב):

> אמר אדא אמר רבי שמלאי: בית הכנסת שכולה כהנים, כולן עולין לדוכן. למי מברכין?
> אמר רבי זירא: לאחיהם שבשדות.
> איני? והתני אבא בריה דרב מנימין בר חייא: עם שאחורי כהנים אינן בכלל ברכה!
> לא קשיא: הא דאניסי, הא דלא אניסי.

רש"י (סוטה לח ע"ב ד"ה שבשדות) הסביר: "דאניסי במלאכתן ואין יכולין לבא". "עם שבשדות" או "אחיהם שבשדות" הם אנוסים מפני שהם אינם יכולים לעזוב את שדותיהם ולבוא לבית הכנסת.[7] כך פירש הרב מאיר בן רבי שמעון המעילי (המאורות, ראש השנה לה ע"א) בנוגע לתפילות ראש השנה ויום הכיפורים:

> ועם שבשדות דאניסי, ולא מצו אתו לבי כנישתא בראש השנה וביום הכפורים, שליח צבור נמי מוציאן ידי חובתן. ואם בקיאין הן, צריכין שיתפללו במקומן... אבל בשאר ימות השנה אפילו עם שבשדות אין

---

6 ראשונים דנו במסקנות ההלכתיות המעשיות הנלמדות מסוגייתנו בבבלי ובירושלמי. סיכום השיטות: בירור הלכה (ראש השנה, עמ' סב-סג).

7 התחשבות ב"עם שבשדות" מצינו גם בהלכות נוספות. בגמרא (שבת לה ע"ב) נאמר: "תנו רבנן, שש תקיעות תוקעין ערב שבת: ראשונה להבטיל את העם ממלאכה שבשדות... תנא דבי רבי ישמעאל: תקיעה ראשונה – נמנעו העומדים בשדה מלעדור ומלחרוש ומלעשות כל מלאכה שבשדות...". רבנו ניסים (ר"ן, פסחים כ ע"א בדפי הרי"ף) הסביר מדוע אומרים ברכה מעין שבע בשבת: "במעין שבע דמערב שבת (שבת כד ע"ב) דאתקון משום עם שבשדות הבאים באחרונה" – מאחרים להגיע לבית הכנסת. יש לציין שבגמרא (שבת שם) לא נזכר הביטוי "עם שבשדות" אלא "משום סכנה". הראב"ד (כתוב שם, ברכות א ע"א בדפי הרי"ף) כתב בנוגע לתקנה לאפשר לקרוא קריאת שמע של ערבית לפני צאת הכוכבים: "מנהג היה להם שהיו קורים אותה בבית הכנסת קודם זמנה עם ברכותיה בשביל עם שבשדות שהיו באים לבתיהם לערב והיו עייפים, וכדי שלא יאכלו וישתו קודם קריאת שמע ותפלה ואולי מתוך עייפות ישנו ויפסידו הקריאה והתפלה, התקינו שיהיו קורים ומתפללים כדי שלא יצאו ידי מלכות שמים ריקם, והכל בברכות כדי שיסמכו גאולה לתפילה". הרמ"א (שולחן ערוך אורח חיים סי' תצ, ט) כתב: "ונוהגין לומר שיר השירים בשבת של חול המועד, ואם שבת ביום טוב האחרון אומרים אותו באותו שבת; וכן הדין בסוכות עם קהלת. ונוהגין לומר רות בשבועות (אבודרהם). והעם נהגו שלא לברך עליהם על מקרא מגילה ולא על מקרא כתובים". הגר"א (שם) כתב שאם המגילות כתובות על קלף, יש לברך. מדוע קוראים את קהלת ושיר השירים דווקא בשבת חול המועד ולא ביום טוב? הגר"א (שם) כתב: "בשבת – שהוא יום כינופיא. דאף ביום טוב הוו בשדות, כמו שכתוב בסוף ראש השנה לה ע"א". על פי הגר"א בשבת אותם חקלאים לא היו נשארים בשדות ועל כן היו ממתינים לשבת חול המועד ואז היו קוראים את המגילות הללו.

> שליח צבור מוציאן ידי חובתן עד דאתו לבי כנישתא ושמעי מיניה מתחלה ועד סוף. ונראה לפרש הטעם, דבראש השנה ויום הכפורים נפישי ברכות ושליח צבור מאריך בתפלה הרבה, ומשום הכי אניסי שאינן יכולין להתעכב שם כל כך מפני שימור הפירות. אבל בשאר ימות השנה יכולין לבא ולשמוע ואחר כך יצאו למלאכתן.

מדובר בחקלאים שמגדלים גידולים חקלאיים במרחק רב מהעיר. מאחר שבראש השנה ויום הכיפורים התפילה ארוכה, קשה להם לעזוב את המקום לזמן רב, כי עליהם לשמור את הפירות.[8] הם נחשבים לאנוסים, ובמקרה זה שליח הציבור מוציאם ידי חובתם. אם הם יודעים להתפלל, אזי שיתפללו במקומם. בשאר ימות השנה שהתפילה אינה כה ארוכה, הם צריכים לבוא להתפלל ואחר כך יחזרו לשדותיהם.

רש"י (לה ע"א ד"ה אבל דעיר לא) הסביר מדוע שליח הציבור אינו מוציא ידי חובה את בני העיר שיכולים לבוא לבית הכנסת: "משום דלא אניסי, ויכולין להסדיר תפילתן". מכאן ניתן להבין שהאונס של ה"עם שבשדות" הוא שהם אינם יכולים להסדיר תפילתם. רש"י (סוטה לח ע"ב ד"ה שבשדות) הסביר: "דאניסי במלאכתן ואין יכולין לבא". נראה שכוונת רש"י בשני המקורות הללו היא לומר שמאחר שאותם שבשדות טרודים מאוד במלאכתם בשל הטיפול בגידולים, בשמירה עליהם וכד', והם אינם יכולים לבוא וממילא אין להם זמן להתפנות על מנת להסדיר את תפילתם, לכן הם נחשבים אנוסים. בני העיר אינם טרודים במלאכתם, והם יכולים להסדיר תפילתם ולבוא לבית הכנסת, ואם הם אינם עושים כן, שליח ציבור אינו מוציא אותם ידי חובה.

יש פוסקים שפסקו להלכה את דברי רבין בשם רב אידי בר יעקב בשמו של רב שמעון חסידא, שרבן גמליאל אמר ששליח ציבור מוציא את העם שבשדות ידי חובה. רב עמרם גאון (סדר רב עמרם גאון, ב, סי' קיב עמ' קמ – הלכות ראש השנה) כתב:

> והני בני העיר שאין באין לבית הכנסת חייבין, שלא פטר רבן גמליאל אלא עם שבשדות, הואיל ואניסי. והני דקיימי בבית הכנסת, ששומעין משליח צבור, אבל הני דעיר לא.

גם הרי"ף (יב ע"א בדפי הרי"ף) פסק:

> ועם שבשדות דאניסי ולא מצו למיתי לבי כנישתא בראש השנה וביום הכיפורים, שליח ציבור נמי מוציאן ידי חובתן.

אותם אנשים אינם יכולים להגיע פיזית לבית הכנסת בשל מלאכתם שנמצאת במקום רחוק. מדברי רב עמרם גאון והרי"ף משמע שאותם שבשדות יוצאים ידי חובה בתפילת שליח הציבור גם אם הם בקיאים בתפילה של ראש השנה.[9]

רבנו יעקב בן אשר (טור, אורח חיים, הל' ראש השנה סימן תקצא) כתב אחרת בנוגע למי שיודע להתפלל:

> ואסיקנא הלכה כרבן גמליאל דאמר בראש השנה ויום הכיפורים, שליח ציבור מוציא לכל מי שהוא בבית הכנסת ושמעו ממנו התפלה מראש ועד סוף, אפילו אם הוא בקי ויודע להתפלל. ומי שהוא אנוס

---

8 בגמרא (יומא עז ע"ב) נאמר בנוגע למעבר במים ביום הכיפורים: "רבא שרא לבני עבר ימינא למעבר במיא לנטורי פירי. אמר ליה אביי לרבא: תניא דמסייע לך: שומרי פירות עוברין עד צוארן במים ואין חוששין". ייתכן שבעל המאורות שכתב דווקא את הדוגמה של שימור הפירות, התבסס על הגמרא הזאת.

9 הרמב"ן (לה ע"א; מלחמות ה', יב ע"א-ע"ב בדפי הרי"ף; דרשה לראש השנה, עמ' רמז-רמט) ציין לדברי הגאונים הללו. כך פסק הרב יוסף טוב עלם (מחזור ויטרי סימן שיז): "רבן גמליאל אומר: שליח ציבור מוציא אחרים ידי חובתם. ואף על גב שרבן גמליאל יחיד, הלכה כמותו. דאמר רב הונא אמר רבי יוחנן הלכה כר"ג. אבל במקום שאין שליח ציבור חייב לומר עלינו לשבח בתוך התפילה. שאפילו רבן גמליאל לא אמר אלא לאותן העומדים בבית הכנסת ושומעים מפי שליח ציבור. ולאנוסים שאינם יכולין לבא בבית הכנסת מפני האונס".

ואינו יכול לבא לבית הכנסת כגון עם שבשדות וזקן וחולה, הוא פוטרו אפילו לא בא לבית הכנסת.[10] מכל מקום מוטב שיתפללו יחידים... וכן נוהגין.[11]

דברי הטור בנוגע לזקן וחולה מבוססים על דברי הרב יצחק גיאת (הלכות רי"ץ גיאת, הלכות ראש השנה, עמ' מא) שכתב:

ועם שבשדות האנוסין מלבא שאינן בקיאין להתפלל והוא הדין לחולה ולזקן שאנוסין מלבא, אבל עם שבשדות הבקיאין להתפלל מתפללין לעצמן שם ויוצאין.

הרי"ץ גיאת והטור כתבו ששליח ציבור מוציא אנוסים שלא יכלו לבוא לבית הכנסת – עם שבשדות, וכן גם זקן וחולה שנמצאים בעיר, אך כל זאת רק כשאין הם יודעים להתפלל. אם הם יודעים להתפלל עדיף שיתפללו ביחיד. גם הריטב"א (לה ע"א) כתב: "הוא הדין כל דאניסי ואפילו בעיר ששליח צבור מוציאן ואפילו בקיאין", הוא לא פירט במי מדובר.

הרב יהושע ולק (פרישה, על הטור שם) העיר עוד: "מה שכתב רבינו כאן [הטור] דאמר רבן גמליאל בראש השנה וכו' לשון שאינו מדוקדק הוא, דהא לא דיבר מראש השנה ויום הכפורים בפרט". אכן במשנה נאמר שלפי רבן גמליאל כל השנה שליח ציבור מוציא עם שבשדות. אך נראה שההלכה היא על שמו של רבן גמליאל, כי רבי מאיר הוא שהבחין בין ראש השנה ויום הכיפורים של יובל שהם על בסיס דברי רבן גמליאל, וגם רבי חונא מציפורי אמר בשם רבי יוחנן בסוגייתנו שהלכה כרבן גמליאל בראש השנה וביום הכיפורים של יובל. על אלו הוסיף הטור את דברי רבין בשם רבי יעקב בר אידי בשם רבי שמעון חסידא, שדברי רבן גמליאל על ברכות של ראש השנה ויום הכיפורים נאמרו בנוגע לעם שבשדות.

הרמב"ם (הל' תפילה ח, ט-י) פסק שמי שאינו בקי בתפילה ושומע את הברכות משליח הציבור כשהוא נמצא בבית הכנסת, יוצא ידי חובה. אך הוא לא פסק ששליח ציבור מוציא ידי חובה את "העם שבשדות" שלא בא לבית הכנסת:

ט. שליח ציבור מוציא את הרבים ידי חובתן. כיצד? בשעה שהוא מתפלל והם שומעין ועונין אמן אחר כל ברכה וברכה הרי הן כמתפללין. במה דברים אמורים? כשאינו יודע להתפלל, אבל היודע אינו יוצא ידי חובתו אלא בתפלת עצמו.

י. במה דברים אמורים? בשאר ימות השנה חוץ מראש השנה ויום הכיפורים של שנת היובל. אבל בשני ימים אלו שליח ציבור מוציא את היודע כשם שמוציא מי שאינו יודע, מפני שהם ברכות ארוכות

---

10 בתוספתא (ב, ה) נאמר: "רועה שהרביץ את צאנו אחורי בית הכנסת, וכן חולה שהיה מוטל אחורי בית הכנסת, ומי שהיה ביתו סמוך לבית הכנסת ושמע קול שופר או קול מגילה, אם כיון לבו יצא, ואם לאו לא יצא". הרועה הוביל את הצאן ליד בית הכנסת כדי שירבצו שם, וכן החולה היה מוטל במכוון דווקא ליד בית הכנסת, וזאת כדי שהרועה והחולה יוכלו לשמוע את קול השופר. רועה הצאן איננו יכול כמובן להיכנס לתוך בית הכנסת כי עליו להשגיח על הצאן, וגם החולה שמוטל אחורי בית הכנסת איננו יכול כנראה לזוז ממקומו ועל כן הוא לא נכנס לבית הכנסת. במשנה (כז ע"ב) נאמרה הלכה דומה: "מי שהיה עובר אחורי בית הכנסת או שהיה ביתו סמוך לבית הכנסת ושמע קול שופר או קול מגילה, אם כוון לבו – יצא, ואם לאו – לא יצא". מהמשנה משמע שאותו אדם עבר סמוך לבית הכנסת ושמע את קול השופר. בירושלמי (ג, ז) נאמר: "אמר רבי יוסי בן חנינה: לא אמר אלא 'וכן מי שהיה עובר', הא אם עמד – חזקה כוין". אם אותו אדם שעבר סמוך לבית הכנסת עצר את הליכתו, בוודאי ניכר עליו שהוא מתכוון לשמוע ולצאת ידי חובה. ההנחה היא שהתוקע מכוון להוציא את כל מי ששומע אותו, כאמור בגמרא (כט ע"א). "וכי כוון לבו מאי הוי? היאך לא קא מיכוון אדעתא דידיה! הכא בשליח ציבור עסקינן, דדעתיה אכוליה עלמא" – על כל מי ששומע אותו ורוצה לצאת ידי חובה בתקיעות, וגם מהשומע נדרש לכוון לצאת.

11 כך כתבו גם: מרדכי (פרק ד, רמז תשכא) בשם הראבי"ה; הרב מנחם המאירי (בית הבחירה, לה ע"א; חיבור התשובה – משיב נפש מאמר ב פרק ז). הרא"ש (ד, יד) פסק גם כן שעם שבשדות יוצאים ידי חובה בתפילתו של שליח הציבור "דאניסי שטרודין במלאכתן שאינן יכולין לבוא", אך לא ציין שכך הדין בזקן ובחולה.

ואין רוב היודעים אותן, יכולין לכוון דעתן כשליח ציבור. לפיכך אם רצה היודע לסמוך בשני ימים אלו על תפלת ש"ץ להוציאו ידי חובתו, הרשות בידו.[12]

הרב יוסף קארו (כסף משנה שם; בית יוסף, טור אורח חיים סי' תקצא) תמה מדוע השמיט הרמב"ם את ההלכה שרבן גמליאל היה פוטר את ה"עם שבשדות"?

ונראה לי שרבינו מפרש דהא דאמרינן דלא פטר רבן גמליאל אלא עם שבשדות, לאו אתפלות דראש השנה ויום הכפורים איתמר, אלא אתפלות שאר השנה הוא דאיתמר. דיקא נמי דקתני "דאניסי במלאכה". ומאחר דבתפלות שאר השנה לא קיימא לן כוותיה, אלא כחכמים דלא מפלגי בין עם שבשדות לעם שבעיר, כדין עשה שלא חילק בכך.

לפיו, רבין בשמו של רב יעקב בר אידי בשמו של רב שמעון חסידא לא אמר שדברי רבן גמליאל הללו בנוגע ל"עם שבשדות" אמורים על ברכות ראש השנה ויום הכיפורים, ומשמע שכוונתם לתפילות כל השנה. כיוון שכך, אין הלכה בעניין זה כרבן גמליאל אלא כחכמים שלא הבחינו בין עם שבשדות לבין עם שבעיר. גם בשולחן ערוך לא כתב הרב יוסף קארו דבר בנוגע למי שאנוס ואינו יכול לבוא לבית הכנסת לשמוע את התפילות. הרב יואל סירקס (בית חדש, טור אורח חיים סי' תקצא) כתב:

ויותר נכון בעיני לפרש דעת הרמב"ם דסבירא ליה דהך עם שבשדות כיון דאיתמר בגמרא (לה ע"א) משמיה דרבי שמעון חסידא ומתניתין סתמא תנן, משמע דתנא דידן פליג עליה, ולפיכך פסק כסתם מתניתין כדרכו ולא כיחידאי בגמרא.

במשנה לא נזכרה בדברי רבן גמליאל הבחנה בין עם שבשדות לבין הנמצאים בעיר, אשר על כן פסק הרמב"ם כסתם משנה. יש להעיר שבסתם המשנה גם לא נזכר שרבן גמליאל אמר דבריו רק בנוגע לראש השנה וליום הכיפורים של יובל. נראה שהבסיס לפסיקת הרמב"ם הוא סוגיית הירושלמי שציינו לעיל, שם נזכרו דברי רב חונא מציפורי שאמר בשם רבי יוחנן שדברי רבן גמליאל הם "באילין תקיעתא", וכן נזכרו שם דברי רבי אדא דקיסרין בשם רבי יוחנן: "והוא שיהא שם מראש התפלה". אלו הן שתי אמירות שמשלימות זו את זו ושתיהן בשמו של רבי יוחנן. רבנו חננאל (לה ע"א) כתב את שתי האמירות בירושלמי משמו של רבי יוחנן כאמירה אחת:

ירושלמי: רבן גמליאל אומר שליח ציבור מוציא את הרבים ידי חובה. רבי חונא רבה דצפורין בשם רבי יוחנן: הלכתא כרבן גמליאל באלין תקיעתא, והוא שישנו שם מראש התפלה.

כאמור לעיל, בירושלמי נזכר שדברי רבן גמליאל הם בנוגע "לאילין תקיעתא" – זכרונות מלכויות ושופרות שאומרים בראש השנה. אך הואיל ו"שוה היובל לראש השנה לתקיעות ולברכות" (כו ע"ב) פסק הרמב"ם שבראש השנה וביום הכיפורים של יובל שליח הציבור מוציא את מי שיודע ואת מי שאינו יודע. הנימוק הוא שהברכות הללו ארוכות ורוב המתפללים אינם יכולים לכוון דעתם כמו שליח הציבור, ואשר על כן מעמדם של רוב המתפללים הוא "כמי שאינו יודע להתפלל" במשך כל השנה. דברי רבן גמליאל שאמר ששליח ציבור יכול להוציא את העם שבשדות, לא נזכרו כלל בירושלמי, וזה סותר את שאמר רבי אדא דקיסרין בשמו של רבי יוחנן שהמתפלל צריך להיות נוכח במקום ולשמוע את כל התפילה, ואשר על כן השמיט הרמב"ם הלכה זו.[13]

---

12 כך כתב הרמב"ם גם בפירוש המשנה (ד, יב). הרמב"ם האריך לעסוק בסוגייתנו בשתי תשובות הלכתיות (שו"ת הרמב"ם [בלאו] סי' ריט, רנו). ראה בהרחבה על פסיקת הרמב"ם בעניין זה במשנה תורה ובתשובותיו: הרב נחום רבינוביץ' (יד פשוטה, הל' תפילה ח, ט-י, עמ' שיג-שכ; "הדרן על מסכת ראש השנה", הדר איתמר, עמ' לז-מא).

13 דברים ברוח זו בהסבר הרמב"ם כתב הרב שלמה טנא ("בהלכות תפילה ובדין שומע כעונה", ברכת שלמה, א, סי' מג). פוסקים אחרונים כתבו להלכה כדברי הטור. כך כתבו: הרב שניאור זלמן מלאדי (שולחן ערוך הרב, אורח

ד. תפילתו של שליח הציבור בברכות מלכויות זכרונות ושופרות

מה הבסיס לכך ששליח הציבור מוציא ידי חובה אנשים שהם אמנם אנוסים אך בפועל אינם נמצאים בבית הכנסת?

שליח הציבור מוציא את העם שבשדות רק בברכות שנאמרות בראש השנה וביום הכיפורים של יובל – מלכויות זכרונות ושופרות, אך שליח הציבור אינו מוציא ידי חובה בתקיעת שופר עצמה. כך כתב במדרש שכל טוב (בראשית כב, יח):

> מה שפטר רבן גמליאל עם שבשדות שבתוך התחום, לא פטרן אלא מן הברכות שהן מדרבנן, אבל מתקיעות אינן פטורין כי התקיעות הן מן התורה. ואם איש מישראל תוך התחום, חייב לבוא לשמוע התקיעות על הסדר, ואם לא שמע עבר על מצות עשה, שנאמר "יום תרועה יהיה לכם" (במדבר כט, א).

מדברי המדרש ניתן להבין שביום השני של ראש השנה, שהמצווה לתקוע בשופר היא מצווה מדרבנן, לפי רבן גמליאל התוקע יוציא ידי חובה את מי שאנוס ואינו יכול לבוא ולשמוע את קול השופר, וכך יהיה הדין גם במצוות אחרות שהן מדרבנן, כמו מקרא מגילה. אלא אם כן נסביר שכוונת המדרש לומר שהיות שמצוות שופר ביסודה היא מצווה מהתורה, גם ביום השני שזו מצווה מדרבנן אין התוקע פוטר את האנוסים.

הרב ישעיהו דטראני (פסקי רי"ד, לה ע"א) כתב גם כן שרק בתפילה פטר רבן גמליאל ולא פטר מתקיעת שופר, אך מנימוק אחר:

> ודווקא בתפילה פוטר שליח ציבור את עם שבשדות, אבל לא בשאר מצות כגון: תקיעת שופר, ומקרא מגילה, והלל. וטעמא דתפלה משום דתפילות כנגד תמידין ומוספין תיקנום,[14] וכי היכי דקורבנות מיחייבי להביא כל ישראל למיעבדינהו ועבדי כהנים ומשמרות ופטרי כל ישראל, הכי נמי בתפילת המוספין כיון דאניסי, מתפלל שליח ציבור תפילה יתירה כדי להוציאן ידי חובתן.[15]

לפי הרי"ד הברכות הללו נאמרות בראש השנה בתפילת מוסף שהיא כנגד הקרבנות, וכשם שבזמן שבית המקדש היה קיים, הכוהנים היו מקריבים בשם כל ישראל והיו משמרות ומעמדות שהיו מייצגים את כלל ישראל בעת הקרבתם, כך גם בתפילת מוסף שליח הציבור מתפלל ומוציא את האנוסים לבוא ידי חובה. דברי הרי"ד על הכוהנים המקריבים בזמן המקדש ועל המעמדות והמשמרות, מכוונים לאמור במשנה (תענית כו ע"א):

> לפי שנאמר "צו את בני ישראל ואמרת אליהם את קרבני לחמי" (במדבר כח, ב). וכי היאך קרבנו של אדם קרב והוא אינו עומד על גביו? התקינו נביאים הראשונים עשרים וארבע משמרות. על כל משמר

חיים סי' תקצא, ב); הרב יחיאל מיכל אפשטיין (ערוך השולחן, אורח חיים סי' תקצא, ד); הרב יוסף חיים (כף החיים, אורח חיים סי' תקצא ס"ק ב). ראה גם: הרב יעקב אפשטיין ("עם שבשדות", שו"ת חבל נחלתו, טז, סי' יט) בנוגע לחיילים שנמצאים בפעילות מבצעית, ואת תגובת הרב יעקב אריאל.

14 הרי"ד כתב: "דתפילות כנגד תמידין ומוספין תיקנום". הביטוי בגמרא (ברכות כו ע"ב) הוא: "אמר רבי יהושע בן לוי: תפילות כנגד תמידין תקנום", ולא נזכר מוספים. אמנם זמן תפילת מוסף נלמד מהקרבן (תוספתא ברכות ג, א; גמ' ברכות שם): "מפני מה אמרו תפלת מוספין כל היום? שהרי קרבן של מוספין קרב כל היום; רבי יהודה אומר: עד שבע שעות, שהרי קרבן מוסף קרב והולך עד שבע שעות".

15 על מצווה נוספת מהתורה ששליח ציבור אינו מוציא את האנוסים, כתב רבנו יונה (ברכות יג ע"ב מדפי הרי"ף): "שאע"פ שאמרו דעם דבשדות אניסי ולא מצי למיתי לבי כנישתא ושליח ציבור מוציאן ידי חובתן מתפלה, אפילו הכי מקריאת שמע אינן נפטרין אלא באמירה ובעניית אמן אינו פוטר אלא בי'". הרב משה פיינשטיין (שו"ת אגרות משה, אורח חיים, ו, סי' ד, ענף ב, אות ז) העיר על דברי רבנו יונה הללו: "ולשון 'באמירה'... כמדומה שהוא טעות סופר אלא צריך להיות בשמיעה כדהעתיק כן המגן אברהם (אורח חיים סי' נט ס"ק ה), דהא אם אומר בעצמו בפיו ממש יוצא אף בלא עשרה". ראה עוד (שם ענף ד, אות כב) שהאריך לבאר דברי רבנו יונה.

ומשמר היה מעמד בירושלם של כהנים של לוים ושל ישראלים. הגיע זמן המשמר לעלות כהנים ולוים עולים לירושלם, וישראל שבאותו משמר מתכנסין לעריהן וקוראין במעשה בראשית.

באופן דומה הסביר הרב אברהם ישעיהו קרליץ (חזון איש, אורח חיים סי׳ יט, ג):

לא רמו רבנן חיוב תפילה על כל יחיד, רק על עדה מחוייבים לברור מהם עשרה, וירד שליח ציבור ויתפלל בעשרה ויפטור את כולם, וכדסבירא ליה לרבי יהודה בשם רבי אלעזר בן עזריה (ברכות ל ע״א) [״רבי יהודה אומר משמו (של רבי אלעזר בן עזריה): כל מקום שיש שם חבר עיר – יחיד פטור מתפלת המוספין״]. מיהו אותן דלא אניסי, אינם יוצאים בתפילת חבריהן וחייבים לבא לבית הכנסת להסדיר התפילה ולשמוע מפי שליח הציבור, ואם לא באו אינם בכלל ברכת השליח ציבור כמו עם שאחורי הכהנים וחייבין להתפלל בעצמן... ולרבן גמליאל עיקר התפילה היא תפילת שליח הציבור שאז נפטרין כל העם, ותפילת לחש אינה אלא להסדיר.[16]

על פי דברים אלו, נראה להסביר את דברי הרי״ץ גיאת והטור, שלדבריהם מלבד התפילה של שליח הציבור יש חובה נוספת – תפילה אישית. וכשם שמי שאיננו אנוס חייב לבוא לבית הכנסת ולהתפלל תפילה אישית גם אם הוא בקי, כך מוטל גם על אותם אנוסים שבקיאים בתפילה שיתפללו תפילת יחיד. רק מי שאנוס ואינו יכול לבא לבית הכנסת ואינו יודע את התפילה, אותו שליח הציבור מוציא ידי חובה.[17]

הרב משה פיינשטיין (שו״ת אגרות משה, אורח חיים, ו, סי׳ ד, ענף ב, אות י) האריך מאוד בתשובתו להסביר את סוגייתנו, וכתב דברים דומים לדברי החזון איש:

שייך שיצאו בתפלת הש״ץ אף אלו שבשדות אף דאינם בבי כנישתא ולא שומעין כלל, כיון דהוא שלוחם כעין כהן בעבודה שיוצאין כל ישראל בקרבן התמיד, וכן הוא בציבור הקבועין לבית הכנסת זה ששייך שיצאו אף אלו שבשדות, ואי משום דבעינן מעמדות ומשמע בתענית דף כ״ז שמעכבין את הקרבן, הרי איכא הציבור שממילא הם גם במקום מעמדות. וזהו הטעם שיוצאין אלו שבשדות אף דלא שמעי כלל, משום דעצם לצאת בתפלת אחר הא ליכא בתפלה אף בשמיעה ממש, אלא שהוא ענין תקנה אחרת שמקיימין ע״י שלוחם כמו בעבודה, הרי אין צורך לזה בשמיעה כלל, אבל מסתבר שהוא בידיעה ובהכוונה לצאת בשליחות של הש״ץ בתפלתו.

ההנחה בדברי הרי״ד וכן בדברי החזון איש והרב משה פיינשטיין היא ששליח הציבור מוציא את העם שבשדות ואת האנוסים בברכות השופר – מלכויות זכרונות ושופרות – כדין קרבן ציבור, וכמו עבודת הכוהנים במקדש שכל ישראל היו יוצאים על ידיהם ועל ידי אנשי המעמדות שישבו בעריהם במקומותיהם.

יש להעיר שאמנם שלוש הברכות הללו נאמרות בתפילת מוסף, אך הן אינן כנגד קרבן מוסף של ראש השנה.[18] כמו כן אומרים את הברכות הללו גם ביום הכיפורים של יובל, וביום זה ברכות אלו אינן נאמרות בהקשר של קרבן מוסף של יום הכיפורים.

---

16 הרב משה שטרנבוך (מועדים וזמנים השלם, א, סי׳ ז) הבחין בין ״תפילה בציבור״ – עשרה שמתפללים, לבין ״תפילת הציבור״ – אחד שמתפלל ותשעה שומעים ״והוי כעין ׳קרבן ציבור׳ דבזה לכמה ראשונים אפילו עם שבשדות שלא שמעו יוצאין, שהיא תפילת הציבור והם בכלל״. הוא ביסס את דבריו על דברי הריא״ז (שלטי הגבורים, י ע״ב בדפי הרי״ף) שכתב: ״ונראה בעיני שחבר עיר [לעניין תפילת מוסף – ברכות ל ע״א] היינו כשש״צ אומר תפלתו בקול רם, אבל כשהצבור מתפללים כל אחד תפלתו בלחש כולן יחידים הן״. לפיו חזרת הש״ץ היא תפילת הציבור וכדברי הרמב״ם (הל׳ תפילה ח, ד), ולכן ניתן להוציא גם את מי שאינו נמצא שם.

17 ניתן ללמוד דברים אלו מהמשך דברי הרב אברהם ישעיהו קרליץ (חזון איש, אורח חיים, סי׳ יט, י).

18 ר״ת (לה ע״א תוס׳ ד״ה אילימא) כתב שרק ״מקראות של מוסף צריך להזכיר לעולם שהם במקום הקרבנות״. תוספות הרא״ש (שם ד״ה כיון) כתב: ״המקראות של המוסף שהם במקום הקרבנות כדכתיב ׳ונשלמה פרים שפתינו׳ (הושע יד, ג), וכמו שהראה הקדוש ברוך הוא לאברהם בברית בין הבתרים לכשיתבטלו הקרבנות שיהיו ישראל יוצאין בהזכרתן אין לבטלן וצריך להזכיר לעולם״. גם התוספות (ברכות כו ע״א ד״ה איבעיא להו) כתבו על תפילות

הראי"ה קוק (שו"ת אורח משפט, סי' טו, עמ' טו-טז) עסק בסוגייתנו גם כן, ולפיו לשלוש הברכות הללו בראש השנה וביום הכיפורים של יובל יש מעמד מיוחד, שהוא דומה לברכות שמוסיפים בימי צום וצרה. הראי"ה קוק חקר אם הדין שאדם מוציא את חברו ידי חובה באמצעות שמיעה, נובע מדין "שומע כעונה" (סוכה לח ע"ב):

> אי הויא מטעם שליחות, היינו אף דמצוה שבגוף אין ענין לשליחות, מ"מ חידוש הוא שחדשה תורה ע"י צירוף דשמיעה דהוי כעונה, שיועיל שליחות. או דלמא לעולם אין זה מתורת שליחות כלל, רק עצם פעולת השמיעה כעניה הויא, והוא בעצמו מקיים המצוה, הוא ולא ע"י שלוחו.

הראי"ה קוק הקשה מסוגייתנו על דברי הרב משה סופר (שו"ת חתם סופר, אורח חיים סי' רא) שכתב בפשיטות בנוגע לתפילה ששליח הציבור מוציא ידי חובה מדין שומע כעונה:

> הדבר צ"ע, דמה נעשה לשיטת הראשונים דסבירא ליה בסוף ראש השנה (לה ע"א) בפירוש עם שבשדות דאניסי, ש"ץ מוציאם אפילו בלא שמיעה כלל, וזה אי אפשר לפום ריהטא כי אם מצד שליחות.[19]

הראי"ה קוק השיב שהרמב"ם והרמב"ן חלקו בהגדרת מצוות תפילה, וההשלכה היא לעניין מניין המצוות, אך התוכן של דבריהם "אלו ואלו דברי אלקים חיים". לפי הרמב"ם (ספר המצוות, עשה ה; הל' תפילה א, א) מצווה מהתורה להתפלל בכל יום, ואילו לדעת הרמב"ן (השגות על ספר המצוות, עשה ה) המצווה מהתורה להתפלל היא רק בעת צרה, ואילו שאר התפילות הן חובה מדרבנן:

> דיש באמת חובה עלינו להתפלל, וזה החיוב אין תכליתו להשיג דבר כי אם להיות דבקים בשם יתברך ולזכור אותו, וכמו שכותב הרמב"ם ז"ל במורה נבוכים (ג, נא) בטעם התפילה... שיסוד הכללי הוא זכרון האל ברוך הוא כדברי הרמב"ם, וכל התיקונים הפרטיים הם תולדות טובות מסובבות מזכרונו ברוך הוא, שהוא כולל כל הטוב ועמו מקור חיים. על כל פנים עיקר חיוב התפילה שבכל יום הוא מצד זכרון ה' ברוך הוא והרי זה ודאי מצוה שבגוף, שאינה מצד הפקת איזה תכלית, שאין שייך בזה שליחות. אמנם שורש חיוב התפילה שבעת צרה [ע"פ הרמב"ן] תכליתה היא הסרת הצרה, והרי זה רצון הבורא יתברך שנשתדל בהסרת הצרה שלא תבוא ע"י תפילה מלפניו ברוך הוא, ודבר זה כיון שיש בו תכלית היוצא, זולת עצמות הענין, יש פנים לומר שיועיל שליחות, ועל פי זה בחלק אחד מהתפילה יועיל שליחות.

מוסף של כל השנה: "לא תיקנו שבע ברכות של מוסף אלא משום 'ונשלמה פרים שפתינו'". שלוש הברכות – מלכויות זכרונות ושופרות – אמנם נאמרות במסגרת תפילת מוסף ובמסגרת הציבור בלבד, אך הן אינן קשורות לקרבן מוסף של ראש השנה. אשר לסיבה שברכות אלו נאמרות במוסף, ראה בהרחבה בשיעור כז: "השני מתקיע" – תקיעת שופר בתפילת מוסף.

19 הרב משה סופר (שו"ת חתם סופר, אורח חיים סי' טו) כתב: "בכל מצות התלויים בדבור פה אי אפשר שיוציא אדם את חבירו ידי חובה דאין פיו כפיו, ואלולי כן היה אדם בשוקים ורחובות וזה פורס על שמע בבהכ"נ ומוציאו ידי חובתו וכיוצא בזה (ומה שכתוב שלהי ראש השנה להוציא עם שבשדות מילתא אחריתי היא, ואין כאן מקומו כמובן)". כאמור, החתם סופר לא פירש מדוע "להוציא עם שבשדות מילתא אחריתי היא". הרב יוסף דב סולובייצ'יק (רשימות שעורים, ברכות ב ע"א [סעיף ב]) כתב: "איתא בגמ' (ר"ה דף לה א) דש"ץ מוציא את העם שבשדות דאניסי במלאכה ולא אתי לבית הכנסת. וצריך עיון דאם לא באו לבית הכנסת ליכא חלות שומע כעונה ואם כן איך יוצאים ידי חובה ע"י תפלת הש"ץ. ומוכח דתפלת הש"ץ מהווה חפצא בפני עצמה של תפלת הציבור – דהיינו תפלה של כל הציבור כולו. וקיום תפלת הציבור מתייחסת לכל מי שבציבור, ואפילו בלי הדין דשומע כעונה. והעם שבשדות דאניסי במלאכה חשובים כחלק מן הציבור, ומשום הכי יוצאים ידי חובה ע"י תפלת הש"ץ". ראה גם בדבריו שם (ברכות כו ע"ב).

לפי הרמב"ם חובת התפילה, שייעודה זכרון הא־ל ברוך הוא, היא מצווה בגופו של אדם, ועל כן "שומע כעונה" נחשב כאילו הוא עצמו מקיים המצווה. אך לפי הרמב"ן, ייעוד התפילה בעת צרה היא שתסור הצרה, ועל כן ניתן להחשיב את המשמיע כשליח. על פי דברים אלו הסביר הראי"ה קוק את סוגייתנו:

> וי"ל דבהכי מתפרש מה שכתבו הראשונים דדוקא בתפילות דראש השנה נפקי עם שבשדות, אבל מ"מ חייבים להתפלל כבכל הימים טובים, די"ל בראש השנה מלכיות זכרונות ושופרות מפורש אמרו חז"ל (ראש השנה לד ע"ב): "אמרו לפני בראש השנה: מלכויות זכרונות שופרות. מלכיות – שתמליכוני עליכם, זכרונות – שיבא זיכרונכם לפני לטובה", ועל זה מועיל תפילת אחרים בתורת שליחות. אבל על התפילה מצד קביעותה בכל יום, עיקר ענינה "שומע כעונה". אלא מתוך שצרכינו מרובים, ובכלל אין לך יום שאין קללתו מרובה מחבירו [ע"פ סוטה מט ע"א; תנחומא, תצוה סי' יג] בעוונותינו הרבים, ואנו צריכים תמיד בקשת רחמים, על כן יקרא המוציא "שליח צבור" ושליחו של אדם כמותו.[20]

במקום נוסף כתב הראי"ה קוק (עץ הדר השלם, אות טו, עמ' עז) על הברכות הללו ומדוע שליח הציבור מוציא את האנוסים שאינם יכולים לבוא לבית הכנסת:

> היחיד אינו מחויב בזה כי אם כלל הציבור במקום שהוא נמצא, ויש לומר דהם מוציאים אפילו מן התורה עם שבשדות דאניסי, והוי דוגמא דמצות קידוש חודשים, וענין יובלות התלויות בבית דין, או קרבנות ציבור, ובנין בית המקדש דהחובה על כללות הציבור, מ"מ כללות הציבור שעושה הוא מקיים מצות עשה.

הראי"ה קוק השווה זאת למצוות ציבוריות נוספות, שמשמעותן היא שהציבור או מנהיגיו, כמו בית הדין, הם שצריכים לקיים אותן ואין מדובר על חובה אישית פרטית. לאמירת מלכויות זכרונות ושופרות יש ייעוד ציבורי לאומי תכליתי – להמליך את ה' ולהעלות את זכרוננו לפניו.[21] אשר על כן כאן מועילה תפילה של אחרים מדין שליחות, ולכן אמר רבן גמליאל שמי שהוא אנוס ולא יכול לבוא לבית הכנסת לשמוע את הברכות הללו, שליח הציבור מוציא אותו ידי חובה, אבל מובן שמי שאינו אנוס חייב לבוא לבית הכנסת ולהמליך את ה' עם כל הציבור. רבן גמליאל הוא שאמר במשנה (ברכות כח ע"ב): "בכל יום ויום מתפלל אדם שמונה עשרה", והוא שאישר את סדר הברכות ומניינן: "תנו רבנן: שמעון הפקולי הסדיר שמונה עשרה ברכות לפני רבן גמליאל על הסדר ביבנה" (שם). לפי רבן גמליאל יש חובה אישית להתפלל בכל יום, אלא שהברכות שמתפללים בראש השנה הן תפילה ציבורית לאומית ויש לומר אותן בציבור, אך אותם אנוסים שאינם יכולים לבוא, שליח הציבור מוציא אותם.[22]

---

20 החזן המוביל את התפילה נקרא בדרך כלל "עובר לפני התיבה" (משנה ברכות ה, ד; תענית א, ב; ב, ב; ב, ה; מגילה ד, ג; ד, ה; ד, ו; תוספתא ברכות ב, ח; יומא ד, יד; סוכה ב, יב; מגילה ג, יז), וגם בהקשר של תפילות ראש השנה (משנה עירובין ג, ט; ראש השנה ד, ז). הביטוי "שליח ציבור" בנוגע למי שמוביל את התפילה, נזכר בדברי תנאים מעט פעמים. "שליח ציבור" נזכר במשנתנו וכן בתוספתא (ב, יח) אך רק בדבריו של רבן גמליאל, ובמקום נוסף במשנה (ברכות ה, ה): "המתפלל וטעה סימן רע לו ואם שליח צבור הוא סימן רע לשולחיו מפני ששלוחו של אדם כמותו". ייתכן שהראי"ה קוק התכוון בסוף דבריו לאמור במשנה בברכות שהמוציא נקרא "שליח ציבור" ושלוחו של אדם כמותו. מכל מקום כאן חכמים ורבן גמליאל הגדירו את האומר את הברכות המיוחדות של ראש השנה כשליח ציבור.

21 הראי"ה קוק (מדבר שור, דרוש יח, עמ' קעא-קעב) כתב גם כן: "ענין ראש השנה הוא להמליך את בורא עולם עלינו, ולהכיר גדולתו וקדושתו ומעלת קדושת התורה והמצוות ומעלת ישראל, ועל זה תקנו רבותינו מלכויות זכרונות ושופרות".

22 "עם שבשדות" הוא תיאור מצב של אנשים שאינם יכולים להגיע פיזית בשל המרחק וטרדות נוספות, וכך גם בנוגע לזקן או חולה שאינם יכולים להגיע פיזית. האם ניתן להכליל בביטוי "עם שבשדות" גם כאלו שיכולים להגיע פיזית לבית הכנסת, אך הם אינם עושים כן בשל היותם מנוכרים ורחוקים רוחנית מבית הכנסת ומקיום תורה ומצוות? לא נראה סביר שבעת ששליח הציבור יכוון להוציא את אותו שיכול לבוא ולא בא ובאותו הזמן

הראי"ה קוק לא התייחס לברכות הללו כזכר לקרבן מוסף על אף שאומרים אותן בתפילת מוסף, אלא כתפילה ציבורית מיוחדת הנאמרת ביום זה, שיש לה ייעוד ותכלית.[23]

סיכום

רבן גמליאל אמר ששליח ציבור מוציא את הרבים ידי חובה, ובשם רבי יוחנן נאמר שכוונת רבן גמליאל היא לתפילות של ראש השנה ושל יום הכיפורים ביובל, ואמוראים נוספים אמרו שכוונתו היא ל"עם שבשדות" שאינם יכולים להגיע בראש השנה לבית הכנסת ולסדר תפילתם מפני שהם טרודים במלאכתם. ראשונים חלקו בשאלה אם דברי רבן גמליאל בנוגע ל"עם שבשדות" הם רק לכאלו שאינם יודעים את התפילות אך מי שיודע שיתפלל ביחידות, או גם למי שיודע את התפילות. ראשונים אחרים כתבו שאין הכוונה דווקא ל"עם שבשדות" הרחוקים והטרודים במלאכתם, אלא לכל מי שהוא אנוס ואינו יכול לבוא לבית הכנסת, כמו זקן וחולה.

האפשרות ששליח ציבור יוציא ידי חובה מי שאינו נמצא בבית הכנסת, מבוססת לפי כמה אחרונים על היות התפילה "כנגד הקרבנות", וכשם שהכוהנים בעבודתם במקדש היו מוציאים ידי חובה את העם כולו. אלא שאם מדובר על הברכות המיוחדות של ראש השנה ויום הכיפורים של יובל – מלכויות זיכרונות ושופרות, אזי הן אמנם נאמרות בתפילת מוסף, אך הן אינן קשורות לקרבנות המוספים של ראש השנה שהוקרבו במקדש. הראי"ה קוק הסביר שלאמירת ברכות אלו יש ייעוד מיוחד – להמליך את הקב"ה ולהעלות זכרוננו לפניו, ושליח הציבור כשמו כן הוא – ממלא את שליחותו בשם הציבור ולמענו באומרו ברכות אלו. העדיפות היא שכל הציבור יהיו שותפים במצווה וימליכו יחד ובאותו המקום את הקב"ה. אך בתפילות רגילות, החובה היא אישית ושם העובר לפני התיבה מוציא את הרבים מדין "שומע כעונה" ולא מדין שליחות

הוא עסוק בדברים אחרים שאולי הם גם חילול יום טוב והוא איננו מעונין כלל לשמוע את תפילות היום. מי שרוצה לשמוע את תפילות היום אך איננו מרגיש נוח מכל סיבה שהיא להיכנס לתוך בית הכנסת, יכול לעמוד בחוץ ולשמוע, כאמור בתוספתא (ב, ה) בנוגע לרועה צאן וחולה שאינם יכולים להיכנס לתוך בית הכנסת והם באים במיוחד להיות מאחורי בית הכנסת ולשמוע, אם כי שם מדובר שהם שומעים את קול השופר (לעיל הערה 10). יש מקומות שבהם תוקעים בשופר במרחבים ציבוריים (גינות, וכד') במשך יום ראש השנה, וניתן ללכת ולשמוע ולקיים את מצוות היום.

23 ראה עוד בענין זה: מו"ר הרב שאול ישראלי ("שליח ציבור מוציא את הרבים ידי חובתם", שיח שאול – ימים נוראים, עמ' קיב-קטו).